

KRZYSZTOF FIRLEJ¹

RECENZJA KSIĄŻKI „EKONOMIA I JEJ SPOŁECZNE OTOCZENIE” POD REDAKCJĄ ANDRZEJA CZYŻEWSKIEGO I ANNY MATUSZCZAK²

Monografia *Ekonomia i jej społeczne otoczenie* pod redakcją naukową Andrzeja Czyżewskiego i Anny Matuszczak jest poświęcona zagadnieniom ekonomicznym pomagającym rozwiązać współczesne dylematy gospodarowania. Autorzy za kluczowy z nich uważają podważenie omnipotencji mechanizmu rynkowego. Inspiracją do napisania książki była sytuacja powstała po upadku systemów gospodarczych i politycznych w krajach Europy Wschodniej, wymagająca przemyślenia i krytycznej oceny, a także nakreślenia ich ścieżki rozwoju w skali globalnej. W kolejnych rozdziałach połączono rozwój z powinnościami wynikającymi ze stosunku człowieka do środowiska naturalnego, powiększaniem się światowego bogactwa w skali globalnej, przy równoczesnym wzroście nierówności, problemie braku zabezpieczenia żywności, w aspekcie przyczyn strukturalnych i promocji rozwoju rolnictwa w krajach najuboższych oraz z potrzebą społecznej adekwatności gospodarowania w warunkach rynkowych. Przyjęto, że w warunkach globalizacji życie ekonomiczne należy pojmować jako rzeczywistość wielowymiarową, w aspekcie wzajemnego braterstwa i abstrahowania od darmowości. Podkreślono rolę solidarności, oznaczającej, że wszyscy mają się czuć odpowiedzialni za siebie, a rynek, na którym przedsiębiorstwa prowadzą działalność gospodarczą, przyczyni się do realizacji celów instytucjonalnych. Stwierdzono, że konfrontacja rynkowa wzajemnie krzyżuje działalność przedsiębiorstw, co z pewnością przyczyni się do „cywilizacji ekonomii”. Według Autorów, globalizację należy rozumieć, jako proces społeczno-ekonomiczny, za którym kryje się wzajemnie połączona rzeczywistość ludzkości, tworzona przez osoby i narody, dążące do osiągnięcia korzyści i rozwoju oraz przyjmujące za ich

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie (e-mail: krzysztof.firej@uek.krakow.pl).

² Wydawnictwo Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, Bydgoszcz.

realizację odpowiedzialność. Autorzy określają też globalizację jako proces opierający się na jedności rodziny ludzkiej, której kierunek powinien mieć charakter personalistyczny i wspólnotowy, a zarazem otwarty na transcendencję.

Prezentowana książka jest monografią stanowiącą studium teoretyczne i empiryczne, składającą się ze wstępu, czterech rozdziałów (w których rozpatrzono: kwestię agrarną współcześnie; źródła, skutki i przeciwdziałanie nierównościom ekonomiczno-społecznym; problemy konsumpcji i bezpieczeństwa żywnościowego; potrzebę społecznej adekwatności gospodarowania w warunkach rynkowych) oraz posłowia i bibliografii. Opracowanie oparte jest w przeważającej mierze na danych źródłowych Głównego Urzędu Statystycznego i Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, danych Eurostatu, wynikach badań Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej w Warszawie, wielu instytucji oraz źródłach wydawnictw krajowych i zagranicznych. Autorzy opracowania, jako interwał czasowy analizy, wybrali lata 2005–2010, a w niektórych przypadkach cały okres ostatniego dwudziestolecia, co umożliwiło odniesienie do zmieniających się warunków otoczenia zarówno w okresie tworzenia w Polsce gospodarki rynkowej, jak i zmian występujących po przystąpieniu do unijnych struktur gospodarczych.

Wieloaspektowe podejście do rozpatrywanych treści, prezentowanych w aspekcie zachodzących zjawisk gospodarczych i zauważanych także przez znanych ekonomistów rangi światowej, należy uznać za niezwykle przydatne dla nauk o agroekonomii. Nowatorskie podejście i indywidualna metodyka ich przedstawienia czynią opracowanie nietradycyjnym i godnym zauważenia w obszarze nauk ekonomii społecznej.

W rozdziale pierwszym, autorstwa prof. dr. hab. A. Czyżewskiego i dr A. Matuszczak *Dylematy kwestii agrarnej w panoramie dziejów – mechanizm krzywdy chłopskiej*, Autorzy podkreślają rolę ziemi, która w warunkach przymusu konsumpcji jest czynnikiem niekonkurencyjnym w stosunku do dwóch pozostałych – pracy i kapitału, a osoby gospodarujące na niej skazane są na permanentny dysparytet dochodów. Problem ten jest powszechnie przemilczany przez ekonomistów, którzy uważają, że „ziemia jest constans”. Współcześnie kwestia agrarna sprowadzana jest do problemów sfery ekonomicznej, społecznej i środowiskowej, ale zdaniem Autorów, za istotne należy uznać działania zmierzające do przezwyciężenia barier oraz dążenie do rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. W tej części Autorzy rozpatrują historyczne reminiscencje kwestii agrarnej – od czasów starożytnych, poprzez czasy feudalne, podejmują problematykę agraryzmu i kwestii z nim związanych oraz rozpatrują to zagadnienie współcześnie. Słusznie podkreślają, że obecnie kwestię agrarną rozumie się jako szeroki zestaw problemów powstających w procesie reprodukcji w rolnictwie, które mają źródło w specyfice produkcji rolniczej, a ich rozwiązanie łączy się z rozwojem gospodarczym. Za wyjątkowo interesujące można uznać wywody w obszarze egzystencji chłopskiej i współczesnego etosu chłopów, którzy stanowią najlicniejszą część populacji ludności na kuli ziemskiej, charakteryzują się wysokim dysparytetem dochodów względem innych grup zawodowych i są dotknięci marginalizacją społeczną. By przeciwdziałać tym zjawiskom, Autorzy proponują racjonalne prowadzenie polityki rolnej, zapewniającej równowagę struktur

wytwórczych przy wykorzystaniu transferu nadwyżki z pozarolniczego otoczenia do bezpośrednich jej wytwórców. Na szczególną uwagę zasługuje syntetyczne podsumowanie, które zawiera istotne wnioski dotyczące kwestii agrarnej i przyczyn interwencjonizmu państwowego.

Druga część tego rozdziału, napisana przez prof. dr. hab. J.S. Zegara i zatytułowana *Rola drobnych gospodarstw rolnych w rozwiązywaniu kwestii agrarnej*, podejmuje problematykę potrzeby stworzenia nowej teorii ekonomicznej dotyczącej kwestii agrarnej, a także bezpieczeństwa żywnościowego, istoty drobnych gospodarstw rolnych oraz nowych uwarunkowań rozwoju rolnictwa. Autor podkreśla, że w przeszłości „...rozwiązywania kwestii agrarnej upatrywano w zwiększeniu areału gruntów użytkowanych rolniczo, tj. *de facto* w koncentracji ziemi *ergo* dyskutowaniu korzyści skali produkcji”. Swoje rozważania prowadzi przez kolejne formy własności rolnictwa – od zarania dziejów aż po czasy współczesne, poddając w wątpliwość możliwość rozwiązania tej kwestii przez kraje rozwijające się w podobny sposób do krajów rozwiniętych, ze względu na ograniczenia środowiskowe, efekty zewnętrzne i uwarunkowania tworzone przez globalizację. Rozpatrując zagadnienie bezpieczeństwa żywnościowego, Autor rozważa dwa fundamentalne wyzwania, z którymi należy się zmierzyć, a mianowicie: konieczność pogodzenia wzrostu produkcji rolnej w połączeniu ze wzrostem populacji ludności świata i rosnącą świadomością wobec zachowania środowiska naturalnego oraz dostępność nowych technologii produkcji rolniczej dla większej masy rolników, z uwzględnieniem dopasowania ich wydajności do potrzeb. Wymieniając wady gospodarstw drobnych, a wśród nich niższą efektywność wykorzystania zasobów produkcyjnych, Autor podkreśla ich zalety, które przejawiają się w pełnieniu przez nie funkcji społecznych i środowiskowych o charakterze dóbr publicznych. Nowe uwarunkowania rozwoju rolnictwa to kwestia efektów zewnętrznych towarzyszących działalności gospodarczej, bariera środowiskowa i zjawisko globalizacji. Interesujące dla czytelnika jest przedstawienie problemu sprostania wyzwaniu dostatecznej podaży żywności na poziomie planetarnym, które zdaniem Autora, bez zwiększania presji na biosferę jest zadaniem karkołomnym. Autor zgłasza też potrzebę stworzenia nowej teorii ekonomii agrarnej, gdyż dotychczasowe teorie pomijają kwestie rozbieżności występującej pomiędzy optimum mikroekonomicznym i społecznym.

Rozdział drugi, zatytułowany *Źródła, skutki i przeciwdziałanie nierównościom ekonomiczno-społecznym*, rozpoczyna opracowanie prof. dr. hab. S. Urbana *Źródła i skutki nierówności społecznej oraz ekonomicznej w Polsce, a zwłaszcza na wsi*, w którym Autor porusza zagadnienie zróżnicowania ludności Polski pod względem społecznym i ekonomicznym. Według Autora, należy dążyć do ograniczenia nierówności społecznych, a problem ten stanowić powinien, częściej niż dotychczas, przedmiot badań naukowych. Za główną przyczynę tego stanu Autor uważa zróżnicowanie sytuacji poszczególnych grup społeczno-zawodowych oraz środowisk, w których zamieszkują. Szeroko analizowane są dochody gospodarstw domowych, gdzie szczegółowo opisana została stopa bezrobocia, przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny w gospodarstwach do-

mowych oraz poziom przeciętnych miesięcznych rent i emerytur. Analiza poziomu dochodów gospodarstw rolnych uczestniczących w FADN, według powierzchni i wielkości ekonomicznej, umożliwiła Autorowi postawienie tezy, że nawet dotacje Unii Europejskiej nie spowodowały wyrównania dochodów rolników i osób pracujących poza rolnictwem. W opracowaniu przedstawione zostały także przeciętne miesięczne wydatki w gospodarstwach domowych, miesięczne spożycie niektórych artykułów żywnościowych oraz wykonanie norm spożycia niektórych artykułów żywnościowych na jedną osobę w gospodarstwach domowych. Autor zauważa też zatrważającą sytuację osób żyjących w biedzie na terenach wiejskich i rozpatruje główne przyczyny ubóstwa, takie jak: bezrobocie, niepełnosprawność, długotrwałe choroby, starość, alkoholizm, narkomanię, bezradność, sieroctwo, trudności adaptacyjne, zdarzenia losowe, klęski żywiołowe, przypadki niegospodarności, lenistwo i niezaradność życiową. Wśród grup społecznych szczególnie zagrożonych ubóstwem wymienia rencistów, rolników oraz rodziny wielodzietne, uważając, że powinny w pierwszej kolejności otrzymywać pomoc.

Druga część rozdziału drugiego *Spółdzielczość versus nierówności ekonomiczno-społeczne* została napisana przez dr. hab. W. Czternastego, prof. UEP, i prezentuje rolę spółdzielczej formy gospodarowania, której celem jest neutralizacja nierówności ekonomicznych i społecznych we współczesnych gospodarstwach rynkowych. Szeroko jest w nim analizowana ewolucja ruchu spółdzielczego w świetle realizowanych celów ekonomicznych i społecznych zarówno w Polsce, jak i w Europie. Ocenie poddano także znaczenie sektora ekonomii społecznej w rozwoju spółdzielczej formy gospodarowania. Autor, w odniesieniu do źródłowych założeń funkcjonowania ruchu spółdzielczego, starał się wykazać, że spółdzielcze podmioty gospodarcze na przestrzeni dziejów realizowały działania nie tylko w wymiarze ekonomicznym, ale kierowały też swą działalnością do sfer zagrożonych ubóstwem, patologią społeczną i obszarów zmarginalizowanych. Bardzo interesująca jest propozycja Autora, żeby utworzyć w Polsce spółdzielnie socjalne, które ubogim grupom społecznym umożliwiłyby zaspokojenie potrzeb materialnych i duchowych, przyczyniając się w ten sposób do eliminacji ich części z grupy osób zagrożonych wykluczeniem społecznym.

Rozdział trzeci książki przedstawia temat *Problemy konsumpcji i bezpieczeństwa żywnościowego* i zawiera dwa opracowania. Pierwsze z nich, autorstwa dr. hab. A. Grzelaka, prof. UEP, i mgr M. Gałązki, jest zatytułowane *Ocena wydatków na żywność gospodarstw domowych w Polsce w latach 2005–2009*. Autorzy szeroko komentują w nim kwestie dotyczące wybranych determinant konsumpcji żywności gospodarstw domowych w aspekcie tempa wzrostu PKB w latach 2004–2009 w ujęciu realnym, indeksy dynamiki realnych, przeciętnych, miesięcznych, rozporządzalnych dochodów gospodarstw domowych w Polsce na jedną osobę oraz wskaźniki cen żywności i napojów bezalkoholowych. W opracowaniu prawidłowo wyeksponowano determinanty konsumpcji żywności w Polsce oraz dobrano do badań empirycznych przekroje gospodarstw domowych. Badając zmiany w spożyciu żywności gospodarstw domowych, Autorzy analizują łańcuchowe indeksy

dynamiki ilościowego spożycia wybranych grup żywności gospodarstw domowych. Określone zostały poziom i struktura wydatków na żywność gospodarstw domowych w aspekcie kształtowania się indeksów dynamiki realnego poziomu miesięcznych wydatków na żywność na jedną osobę, struktury wydatków konsumpcyjnych oraz udziału wydatków na żywność i napojów alkoholowych w wydatkach ogółem, udziału tych wydatków ze względu na przynależność do grupy społeczno-zawodowej i ich struktury.

Drugie opracowanie w trzecim rozdziale zatytułowane *Bezpieczeństwo żywnościowe w kontekście krajów rozwijających się i pomocy żywnościowej* zostało napisane przez dr. A. Sapę. Prezentowana część omawia problematykę głodu, z którym, pomimo ciągłego wzrostu gospodarczego oraz zaawansowanego postępu technologicznego, wciąż spotykamy się w różnych częściach świata. Problem w szczególności dotyczy mieszkańców krajów rozwijających się, które wciąż skazane są na zewnętrzną pomoc żywnościową. Autorka dokładnie stara się przybliżyć zagadnienie niedożywienia, rolę rozwoju rynków żywnościowych w jego zwalczaniu oraz możliwość zapewnienia odpowiedniej ilości żywności w wymiarze globalnym. Zauważa, że pomimo wystarczającego wolumenu ilości produkowanej żywności, wciąż na świecie występują regiony charakteryzujące się chronicznym głodem i niedożywieniem. Duża część rozważań poświęcona została rolnictwu w krajach rozwijających się, jego statystyce, wypracowywanej wartości dodanej oraz działalności instytucjonalnej. Interesującą częścią opracowania są badania analityczne, dotyczące pomocy żywnościowej przez pryzmat jej głównych dostarczycieli, odbiorców i sposobów jej dystrybucji. Ponadto analiza liczby osób głodujących na świecie, ich udział w populacji świata oraz w wybranych regionach dowiodła, że wymogiem naszych czasów jest modyfikacja i zmiana kierunku pomocy żywnościowej celem poprawy bezpieczeństwa żywnościowego, szczególnie w krajach rozwijających się.

Rozdział czwarty, na który składa się pięć opracowań, jest zatytułowany *O potrzebie społecznej adekwatności gospodarowania w warunkach rynkowych*. Pierwsze z nich we współautorstwie napisali dr hab. Z. Galor, prof. WSNHiD, dr S. Kalinowski i dr T. Kujaczyński, a zatytułowane zostało *Ekonomia społeczna wobec wyzwań globalizacji*. W głównej mierze opracowanie traktuje o zagadnieniu wykluczenia, które autorzy próbują rozpatrzeć wielopłaszczyznowo. Uważają, że kategoria ta „...może dotyczyć zarówno uzależnień i wykluczenia cyfrowego, ale także socjalnego i w ten sposób przybiera swą najostrejszą formę, co znajduje się w centrum uwagi ekonomii społecznej, jako nauki zajmującej się także prawidłowościami podziału dochodu narodowego w kierunku dobrobytu społecznego”. Autorzy prezentują sposoby rozumienia wykluczenia społecznego oraz próbują rozpatrzeć go w aspekcie usytuowania w marginesie społecznym. Rozpatrują także samą istotę ekonomii społecznej jako tej, w której zysk stanowi dla przedsiębiorców jeden z warunków działania, ale nie najważniejszy. Jako przykłady pomiotów gospodarczych realizujących postulaty ekonomii społecznej Autorzy wskazują spółdzielnie socjalne, centra integracji, zakłady aktywno-

ści zawodowej i kluby integracji społecznej. Niezwykle wartościową częścią artykułu jest zaprezentowanie form przeciwdziałania wykluczeniu oraz wskazanie wybranych warunków skuteczności podejmowanych działań.

Druga część rozdziału czwartego została opracowana przez studentki Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy: D. Głowczewską, I. Słężak i A. Wesołowską-Janiak i została zatytułowana *Zachowania konsumenckie w warunkach globalizacji – ujęcie teoretyczne*. Autorki dokonują w nim próby oceny zachowań konsumenckich, które ulegają szybkim zmianom w warunkach postępującej globalizacji. W artykule skupiono się na zachowaniach konsumenta jako kluczowym wyznaczniku funkcjonowania przedsiębiorstw na rynku i najnowszych tendencjach zmian w zachowaniach konsumenckich. Najbardziej interesującą częścią opracowania jest scharakteryzowanie obserwowanych tendencji w zmianach zachowań polskich konsumentów. Autorki, wychodząc od zdefiniowania pojęcia globalizacji, rozpatrują także nowe zjawiska występujące w zachowaniach konsumentów w ujęciu teoretycznym.

Ks. M. Bigiel jest autorem kolejnego opracowania w rozdziale czwartym, które zatytułowano *Chrześcijański kanon zasad społecznych jako fundament rentowej gospodarki i remedium na kryzys światowy*. Autor podejmuje w nim problematykę społecznej nauki Kościoła i chrześcijańskiego podejścia do ekonomii, które łączy etykę ze skutecznością działań na polu gospodarczym. Podkreśla, że w opracowaniach katolickiej nauki Kościoła wskazano na ważne założenia pozaekonomiczne, mające odzwierciedlenie w ekonomii, i poddaje je krytycznej analizie. Wskazuje na istotność społecznej nauki Kościoła w dokumentach papieskich, dokonuje ich syntetycznej analizy oraz nakreśla zasady zawarte w ekonomicznych tekstach biblijnych na przykładzie *Przypowieści o minach* z Ewangelii Św. Łukasza. Według Autora, ta przypowieść wskazuje na konieczność szerzenia przedsiębiorczości oraz zaangażowania w dającą wymierne efekty pracę. W końcowej sentencji podkreśla, że „...chrześcijański globalny projekt ekonomiczny ciągle jeszcze pozostaje postulatem czekającym na realizację”.

Dr K. Liczmańska opracowała czwartą część tego rozdziału i zaproponowała temat *Kształtowanie wizerunku marki w przedsiębiorstwie międzynarodowym*. Autorka opisuje zależność osiągnięcia sukcesu marketingowego przedsiębiorstwa funkcjonującego na międzynarodowych rynkach od zintegrowania cech produktu z postawami klienta, przy uwzględnieniu uwarunkowań kulturowych. Uważa, że w strategiach marketingowych uwzględnione powinny być globalne trendy oraz kultura społeczna obowiązująca w danym regionie. Kolejno analizie poddano decyzje dotyczące marki związane z wejściem na rynki zagraniczne, określono i przedstawiono typologie konsumentów dokonujących zakupów, z uwzględnieniem kraju pochodzenia produktu, oraz decyzje marketingowe uwzględniające postawy konsumenckie. Przedstawiono także zależności występujące pomiędzy wizerunkiem kraju a wizerunkiem marki, czynniki kształtujące tendencje standaryzacji lub adaptacji marki oraz przedstawiono preferencje marek globalnych i lokalnych.

W ostatniej, piątej części rozdziału czwartego *Ekonomizacja kultury i jej konsekwencje* dr hab. E. Polak, prof. UG, podejmuje problematykę domina-

cji ekonomii i zasad nią rządzących nad innymi sferami życia. W swoim wywodzie podkreśla, że procesy zachodzące współcześnie w sferze gospodarczej warunkują przemiany kulturowe oraz kształtują człowieka i relacje międzyludzkie. Postęp naukowo-techniczny określa zasady rządzące liberalną gospodarką rynkową, a skomercjalizowanej kulturze konsumpcyjnej należy przypisać urynkowanie i ekonomizację wszelkich dziedzin życia i relacji społecznych. Autorka wręcz ostrzega przed nadmierną komercjalizacją, której ulega nasze życie. Podkreśla, że obecnie kupuje się edukację, bezpieczeństwo, opiekę, leczenie i dłuższe życie, ludzie oceniani są w aspekcie zachowań, a produktom nadaje się sens kulturowy. Zachowania te wpływają na szerzenie się komercyjnej kultury konsumpcyjnej, która odbierana jest jako czynnik unifikujący i niszczący różnorodność kulturową. W proponowanej treści zapoznajemy się z objaśnieniem przyczyn nierynkowych dziedzin życia, przejawami ekonomizacji kultury w aspekcie filozofii indywidualizmu i rywalizacji, konsumpcjonizmu, konsekwencjami ekonomizacji kultury, zmianami i zacieraniem granic w sferze wartości, erozją więzi wspólnotowych, dehumanizacją stosunków społecznych, prymitywizacją kultury popularnej i unifikacją kulturowo-cywilizacyjną.

Recenzowana praca ma szczególne znaczenie dla realizacji wyzwań, przed którymi stoi współcześnie problematyka kwestii agrarnej. Szczególny charakter tej publikacji wynika z faktu, że nierozwiązany jest problem równoważenia rozwoju rolnictwa, w którym należy dążyć do pogodzenia interesów społecznych, ekonomicznych i środowiskowych. Autorzy już w tytule książki zapowiadają wielorakość i zróżnicowanie podejmowanej problematyki. Sformułowanie tytułu trafnie koresponduje z podejmowanymi tematami w poszczególnych opracowaniach, które w całości stanowią nowatorskie ujęcie badanego obszaru.

Książka ta jest pierwszym dziełem łączącym, zgodnie z zapowiedzią w tytule, cztery komponenty: współczesną kwestię agrarną, przeciwdziałanie nierównościom ekonomiczno-społecznym, problemy konsumpcji i bezpieczeństwa żywnościowego oraz potrzebę społecznej adekwatności gospodarowania w warunkach rynkowych. Na uwagę zasługuje teza Autorów, że „...chrześcijański kanon zasad społecznych, jako fundament rentownej gospodarki, może być swistym remedium na kryzys światowy”.

Konstrukcja książki jest prawidłowa i wyrazista. Opracowana treść jest logiczna, a Autorzy konsekwentnie w swych wywodach realizują założone cele. Logika wywodów przekonuje czytelnika do przyjęcia sposobu myślenia Autorów i wielowątkowego opracowania tematycznego. Ponadto redaktorzy książki umiejętnie połączyli proporcje pomiędzy ujęciem teoretycznym i empirycznym, a Autorzy prawidłowo posłużyli się dostępnymi danymi statystycznymi, wspierając nimi wywoły merytoryczne. Większość zaprezentowanych przez Autorów argumentów i wniosków należy uznać za przekonujące, szczególnie tych, które dotyczą źródeł i skutków nierówności społecznych.

Należy także zauważyć, że w wielu przypadkach Autorzy recenzowanej książki pozostawiają wiele problemów do dyskusji i polemiki, co należy uznać za dużą jej wartość dodaną. Zgadając się z ogólną konstrukcją książki i zawar-

tą w niej treścią, stwierdzam, że zasługuje ona na wnikliwą lekturę. Uzasadniam to nowatorskim podjęciem zagadnień, nie tylko w sensie teoretycznym, ale i praktycznym, jak również silnym oparciem prezentowanych przez Autorów wywodów w istniejącej rzeczywistości społeczno-gospodarczej.